

gování nástrojů socialistické ekonomiky“, jak vznikaly už od 60. let. Takže pokles produktivity práce v ČR po roce 1989 lze jen stěží přičítat konci socialistického soutěžení, jak se správně Pavlínek domnívá.

I v dalších subkapitolách je shromážděno množství informací z různých zdrojů o průběhu privatizace a restrukturalce, které dávají dobrý obraz tohoto obtížného procesu na Mostecku; rozhovory s klíčovými osobnostmi dávají zase nahlédnout do – z určitého úhlu pohledu – nepochopitelných kroků aktérů tohoto procesu, jak manažerů uhelné společnosti, tak starostů obcí, v jejichž katastrofách se těží uhlí, jak tvůrců a advokátů koncepcí restrukturalce, tak lidí, jejichž osudy ovlivní. Obě kapitoly, tedy i 8., pojednávající o privatizaci a restrukturalci chemického průmyslu v okrese Most, představují ucelený příběh těchto procesů, jak se na Mostecku odehrál v první polovině 90. let a jak se jeho podoba formovala v soupeření předstev centrálních institucí státu, managementu průmyslového sektoru, odborů a obcí, domácího a zahraničního kapitálu. Doložené rozdíly mezi restrukturalcí uhelného průmyslu a chemického průmyslu na Mostecku (např. různí rozhodující

aktéři onoho soupeření) ilustrují různorodou povahu přechodu vůbec a také různorodé koncepty restrukturalce jednotlivých odvětví.

Jsou čtyři důvody, proč se Pavlínek staví kriticky k současným přístupům ke studiu přechodu v zemích střední a východní Evropy: tyto přístupy

- nejsou komplexní,
- nedbají na geografický rozměr přechodu,
- nedbají na historii konkrétního místa, které je procesu přechodu podrobeno,
- nedbají na nerovnoměrnou povahu procesu přechodu v čase.

Pavlinkova práce představuje jedno takové studium, které se pokusilo vyvarovat kritizovaných nedostatků. Domnívám se, že se mu to podařilo do té míry, do jaké se v úvahách nad empirickými daty přiblížil sociologickému myšlení. Jeho deskripce a interpretace pozorovaných jevů, identifikace a popis dvou různých strukturovaných koherencí na empirickém materiálu Mostu a Mostecku jsou dokladem poznávací mohutnosti případové studie.

Zdenka Vajdová

**Jacques Commaille, Francois Singly (ed.):
La question familiale en Europe (Otázka
rodiny v Evropě)**

Paris/Montréal, L'Harmattan 1997, 580 p.

Není v silách jediného recenzenta zaujmout stanovisko k prestižnímu sborníku vydanému předloni frankofonními sociology doslova z celého světa. Mezi několika desítkami autorů, kteří vyslovili své názory na otázku rodiny v současné Evropě, jsou i Japonci a Australané. V úvodu psaném vydavateli je pojednáno o komparativní metodě a o smyslu komparace v doméně studia rodiny. Podle naznačených pravidel této srovnávací metody lze prý dojít v nejobecnějším obrysu k jakémusi ideálnímu typu či modelu současné evropské rodiny. Jediné ovšem, co po přečtení úvodu zůstává v mysli čtenáře pevně zakotveno o obecné charakteristice rodiny v dnešní Evropě, je údajný respekt k autonomii všech jejích členů. Všechny ostatní nuance v místních odchylkách všeevropského modelu je třeba vyčíst z jednot-

livých statí věnovaných nejrozličnějším aspektům otázky současné rodiny. Proto také není možné, aby byl sborník recenzován z jediného úhlu pohledu bez přihlédnutí k mnohdy velmi rozdílné specializaci badatelů o rodině, kteří se na něm podíleli.

Existuje však hledisko, které by mělo být všem úhlům pohledu na současnou evropskou rodinu společné: dosavadní vývoj. Je možno mluvit o evropské rodině v minulosti tak, jak si to představoval francouzský zakladatel sociologického bádání o rodině Frédéric Le Play v polovině 19. století? Pokus o odpověď na tuto otázku je obsažen pouze v jediné, zato však v jedné z nejpozoruhodnějších statí sborníku. Napsal ji francouzský historik André Burguière. Je uvedena na s. 137-155 pod názvem „Les fondements historiques des structures familiales“ (Historický základ rodinných struktur). Její autor v ní velmi přesvědčivým způsobem na mezinárodním fóru sociologů ukázal, co dosud bylo většinou málo známo mimo úzký okruh specialistů, že totiž, je-li

možno mluvit o úspěchu v interdisciplinárním bádání sociálních věd v 70. a 80. letech 20. století, pak je třeba se především zmínit o efektivním výsledku spolupráce historických demografů, antropologů a sociologů v oblasti výzkumu evropské rodiny. Tato spolupráce poskytla historikům i sociologům pramenný materiál, který jim umožnil vyslovit závěry pro studium současné rodiny mnohem závažnější, než se podařilo kdy před tím.

André Burguière ve své stati vychází sice podobně jako kdysi Le Play ze studia historického vývoje rodiny ve Francii, ale nikterak neuzavírá cestu k analogii s vývojem v ostatních zemích, která může být tím hlubší, čím širší je založen v dotyčné oblasti historický výzkum rodiny. Srovnává pohled dnešního sociologa na evropskou rodinu s oním ze 60. let našeho století. Kdo tehdy, před pouhými třiceti lety, tušil, jaké budou problémy dnešní evropské rodiny? Při prestiži, které se rodina těšila v poválečných ústavách všech evropských států bez ohledu na politický systém, zdaleka nebylo možno předvídat dva výrazné rysy jejího vývoje v poslední třetině 20. století – jak se projeví nejen ve Francii, ale na evropském Západě vůbec. Za první z těchto rysů považuje Burguière pokles sňatečnosti. Ten prý bylo možno předvídat dlouholetým úpadkem církevní sňatku v důsledku sekularizace. Podílil se však na něm i relativní úspěch jevu zvaného „cohabitation juvénile“, tedy spoluzítí nesezdaných mladých párů, přičítané sexuální emancipaci a rostoucí permissivitě vztahů dětí a rodičů.

Druhým rysem je podle Burguière vzestup monoparentálních domácností. Je prý třeba se tázat, nakolik tento jev navazuje na proces teoretizovaný již Le Playem jako důsledek nuklearizace rodiny za průmyslové revoluce. Le Play označil rodinu jako „kmenovou“ záruku stability společnosti. Nukleární rodinu jako „nestabilní“ považoval za patologický stav, odpovídající buržoaznímu individualismu tehdejšího občanského zákoníku a průmyslovému kapitalismu. Sociologické myšlení 19. století do značné míry přijalo tuto představu s tím, že při přechodu evropských společností od „Gemeinschaft“ ke „Gesellschaft“ byla opuštěna solidarita krve a koheze lokálního společenství ve prospěch širší a abstraktnější solidarity, jako

je národ či společenská třída. Jenomže toto vše ovládající přesvědčení, že k nukleární rodině nutně směřuje každá modernizující se společnost, bylo zpochybněno výzkumy sedmdesátých let našeho století. Burguière upozorňuje zejména na Cambridgeskou skupinu historických a sociálních demografů, iniciovaných Petrem Laslettem, kteří připomněli Francouzům tehdy již pozapomenuté Le Playovy teorie o rodinných strukturách. Široce založeným výzkumem kvantitativních ukazatelů při tom shledali, že bez ohledu na Le Playovo mínění nukleární rodina byla od středověku převládajícím modelem severozápadní Evropy. Ve východní a jižní Evropě naproti tomu vedle nukleární rodiny až do počátku 20. století měl významný, ne-li převládající podíl typ rodiny podobný „kmenové“ nebo tzv. rodina „polynukleární“.

Burguière považuje za reálné historické typy evropské rodiny jak „famille souche“, tak „famille communautaire“ stejně jako „famille nucléaire“. Tyto modely existovaly od 15. do 19. století s takovou stabilitou, že byly považovány za velmi staré struktury. Ve Francii byly zastoupeny všechny současně, na což upozornily práce Hervé Le Brase a Emmanuela Todda již v roce 1981, když byly známy první výsledky cambridgeských výzkumů. Le Playova „nestabilita“ rodiny však vycházela spíše z proměnlivosti situace rodin než z přímočarého vývoje od stálosti k nestálosti. Nejen předavatelská, nýbrž i výchovná funkce rodiny nevypadala přesně tak, jak si jí Le Play představoval. Byly nalezeny doklady pro to, že v 17. a 18. století 5 % dětí v Anglii, 10 % v Norsku, 20 % v Irsku a 30 % v Dánsku ve věku 10-14 let nežilo ve vlastní rodině, nýbrž „ve službě“ v některé rodině cizí. „Služba“ dětí mimo vlastní rodinu se praktikovala v oblastech s převládající nukleární rodinou ve všech společenských třídách, jak u chudých, tak u bohatých. Trvalejší vazby k vlastní rodině tedy patrně bylo nutno hledat u „polynukleárních“ typů. Jiná rodina než nukleární – skládající se pouze z rodičovského páru a dětí – vznikla se vši pravděpodobností více než z vnitřních potřeb rodiny z vnějších ekonomických tlaků.

Tak se předpokládá, že rodina typu „famille souche“ byla výsledkem populačního růstu na konci 13. století. Demografický tlak